

Limfjordssysler

Et stednavne-kompositum

Af H. G. Tybirk, Korsør

At sysle med stednavne er næppe nogen særlig almindelig - sysselsættelse. For mangen én vil måske selve ordet "stednavne" forekomme mærkeligt eller intetsigende, skønt det i sig selv er et godt dansk ord og dækker over en række gode danske ord, som hører til sprogets grundlæggende materiale. Skive er et sådant ord. Alle ved jo, hvad en skive er; men få eller ingen ved med sikkerhed, hvad stednavnet Skive betyder. Dette vil dog ikke sige, at der ikke findes folk, som i ledige stunder har bestræbt sig for at finde ud af, hvad for et indhold stednavnet Skive kunne dække over. Eller Salling f. eks. Eller Limfjorden. Eller navnet på den lille by, som man tilfældigvis selv er født i. Man vil herunder, ved at skæve lidt til siden, utvivlsomt opdage, at der er mange andre lokale navne, ja at der er et utal af stednavne som frembyder gåder for betragtningen. Og måske går man så en dag i gang med at løse nogle af disse gåder.

Man vil da erfare, at vejen til opklaring af disse kan være lang, i nogle tilfælde tilsyneladende endeløs. Som almindelig regel kan vist gælde, at jo flere vanskeligheder der viser sig med at afdække et stednavns betydning, desto ældre er navnet. Men måske dette ikke så meget er en sandhed for begyndere udi stednavnestudiet som for viderekomne? Til opklaring af stednavne findes der i vore dage hjælpemidler, et stednavneleksikon bl.a., som kan købes i enhver boghandel. Andre kan opsøges på biblioteket. Man vil formentlig snart måtte erkende, at lidt almindelig nysgerrighed ikke rækker langt. Den må suppleres med sproglige kundskaber af en anden art end dem, man erhvervede i sin skoletid. Der må derudover om muligt vækkes en historisk sans til live, som skolen efter sigende i den sidste menneskealder har interesseret sig mindre for. Men vækkelsen af denne sans og tilegnelsen af disse kundskaber vil sagtens kunne tage sit udgangspunkt i selve tilegnelsen af de danske stednavne! Appetitten kommer, mens man spiser, siger franskmændene jo.

For at vende tilbage til begyndelsen: Engang i livets morgen spurgte en nybagt konfirmand en af stedets lærde mænd, hvad mon egentlig ordet Limfjorden kunne betyde? Det lærde svar gik ud

på, at stavelsen lim- kom af det romerske ord limes, som betød grænse. Og da den uforsagte yngling en anden dag videre spurgte, hvad egentlig bynavnet Selde kunne have at betyde, lød det endnu mere overraskende svar, at byen i gamle dage havde heddet Salido, og at "Sali" (med tryk på 2. stavelse!) ligeledes var latin og betød "gå ud". Om det så havde været meningen med navngivningen den gang i hedenold, at landsbyen skulle stå parat til at soppe ud i "grænsefjorden", får stå hen. Det unge menneske ville ikke tro sine egne øren - og det var vel ret beset fornuftigt nok. Skulle romerne, som anlagde deres grænse i det sydlige Germanien, virkelig have færdedes her ved den hjemlige kyst og have givet disse ravjyske lokaliteter navn? Inden længe tog han selv fat på limfjordssystemerne og kom lidt efter lidt - men det tog år - frem til ret egenartede resultater, hvoraf nogle skal meddeles i det følgende, i skønsom blanding med en del andre. Man må dog ikke gå hen og tro, at det er original forskning som her bydes til - jo, forskernes originale sammenstykkede forskning, begribeligvis, tilsat en del betragtninger af mere beskeden herkomst.

Blandt stednavneforskere må nævnes to stedlige kapaciteter, godsejeren Gudmund Schütte og landsarkivaren Svend Aakjær, begge veludrustede såvel i sproghistorisk henseende som i kendskab til oldtidens og middelalderens germansk-nordiske historie, således som den tog sig ud i deres tid og, for deres undertiden måske af alt for megen forskerbegejstring hildede blik. I mine øjne har de herrer dog tilsammen ydet en fortrinlig både faglig og pædagogisk indsats, stimulerende i deres sindrige tydninger af jernalderens urnordiske halvkvædede viser og ramme runer - for således må man nærmest betegne de ældste levn af vort modersmål fra tiden 200-800 e. Kr. f. Og hvad vikingetiden angår, så er vi selv, trods arkæologiens store landvindinger i de seneste årtier, heller ikke alt for godt stillede m. h. t. ønskelig baggrundsviden. En del områder, især hvad åndslivet, religionen, anbelanger, vil stadig i bedste fald ligge hen i halvmørke, hvor kun et kvalificeret gæt ud fra de foreliggende fragmenter af sproglig, sagnhistorisk og mytologisk art

for en stund vil kunne sprede lidt lys. Men kunde allerheldigste og bedst underbyggede "gætninger" vil kunne opnå eftertidens billigelse.

Blandt yngre forskere, som ikke sjældent har været deres forgængeres lidt for strenge kritikere, skal nævnes Kristian Hald for sin solide og tolerante fremstilling i "Vore stednavne" (1965) og den skarpsindige og nøgterne Bent Jørgensen, hvis resultater er gjort alment tilgængelige i den tidligere nævnte "Stednavneordbog" (1994). Tyngdepunktet er her flyttet fra den sprogligt-historiske dobbeltbetragtning over mod den ensidigt sproglige nærlæsning. Oftest med succes.

I sig selv lyder ordet "sysse" som et rart hjemligt ord, som i nutiden fører et tilbage-trukket liv, i forbindelser som: huslige sysler, boglige sysler o. lign. Det er dog uvist, om det er så dansk endda men latin er det så sandelig ikke! Det ser ud til at være indvandret fra vikingetidens England, og ordets oprindelses-historie hører i det hele taget til de mere kuriøse. Man havde i oldengelsk et ord "susl", som betød pine eller plage (navneord), og et dermed beslægtet ord "seoslig" (pint, altså tillægsord), der hører til samme rod som dansk "syg". Fra at betyde "plage" kom ordet da i tidens løb til at betyde arbejde! Og fra at betyde "arbejde, virksomhed" kom ordet, i hvert fald her til lands, til at betyde "administrativt område". Således navnlig i Jylland, hvor Limfjorden indrammes af hele fem sysler, hvis navne tilmed har det interessante ved sig, at de indeholder et indbyggernavn. Måske med undtagelse af Sallingsysse (Sallingholm + Fjends = Sallingsysse) hvis ikke man antager, at det gamle stammenavn fra det ældste Danmarkskort, Sabalingioi, betegner sallingboernes forfædre. Således Schütte.

På ejendommelig vis knyttes begge ender af Danmarks længste fjord (egl. et sund) sammen af den administrative betegnelse Vandfuld herred, beliggende omkring Harboøre som den iørefaldende afslutning mod nord på det vidtudstrakte gamle Hardsysse. Det hed i middelalderen Wændlefolk heret og peger uden videre mod et oldtidsnavn på Limfjorden, Wændlæ, den drejende, som øjensynlig også har lagt navn til det langt større landskab mod øst, Vendsysse, vendlernes sysse. De udgjorde altså limfjordsfolket, mens Hardsyssels beboere måtte affinde sig med at være "skovboerne" (af

gammeldansk harth, skov).

Midt imellem de to limfjordslandskaber strakte sig så Thiuthæsysse (Kong Valdemars Jordebog 1231), beboet af et stammefolk, som af uforklarlige grunde kaldte sig for (slet og ret) folket, thiuth, oldnordisk thjóth, en benævnelse der også forekommer i den ældste benævnelse for Sverige, Svithiod, ja endog forekommer i landskabsnavnet Ditmarsken (Dytmareschen), hvorimod det sproglige slægtsskab med Deutschland ville kræve en længere forklaring, som snarest måtte blive en bortforklaring: deutsch var oprindeligt udelukkende en betegnelse for sproget - de ulædes, folkets sprog - men havde ingen territoriale medbetydninger.

Thysse strakte sig i fordums tider (og langt ned mod vore) fra lidt øst for Brovst lige til Odde-sund. Og dermed lander vi ved et stednavn, som fortjener både geografisk og sproglig opmærksomhed. Den stedlige udtale har alle dage været Ottesund, og det peger uden videre 1000 år tilbage, da ordet også stavedes således, idet der slet ingen odder fandtes i vikingetiden. De er først skabt i middelalderen og senere, af selve de viltre strømninger i Nissum bredning, har en kendt Limfjordsgeolog engang betroet mig. Så den trofaste dialektudtale (man skulle jo have ventet et Ojjsuwkn i stedet!) viser tilbage til olddansk otti, "fare". Altså - det farlige sund! Dengang var det næsten en mil bredt, som de senere tilkomne landtanger viser, og p. gr. af strømhvirvle (siger min hjemmelsmand) var det næsten lige så vanskeligt at befære som udsejlingen mod vest. Denne udsejling stod åben for vikingerne, men lukkedes engang i første halvdel af 1100-tallet, hvad der kostede thyboerne et bispesæde, det som efter bisp Ketils død i slaget ved Fodevig 1134 overflyttedes fra Vestervig, der nu kom til at ligge lidt uden for alfarvej, som dengang var vandvejen - til Børglum ved Jammerbugt.

Morsø, der nu om dage kalder sig Limfjordens perle, hed i oldtiden Marsey, en oldislandsk betegnelse, som er ejendommelig ved det tilføjede - ø (ey). Det var ellers ikke oldtidens navneskik at udstyre øerne med den slags forklarende tillæg. Men også Venø (Venø 1542) er dog forsynet med påheftet forklaring. Det betyder vist "øen med engen" (win). Mors mener man betyder grusøen. Hvad der geologisk set forekommer lidet karakteristisk! Bedre ville det synes, hvis man af samme sproglige rod

(mar-, mer-), som egentlig betyder at pulverisere, grutte, nåede frem til det gode danske ord morr, som betegner pulveriseret materiale, f. eks. jord, således i slægt med ordet ”mose”. Mose-øen ville være en langt mere rammende navngivning! Dette være sagt uden noget forsøg på forklejning af øens yndigheder. - Kun en meget subtil urgermansk-filologisk argumentation vil her kunne fælde mit forslag. Og den høj lærde Schütte er jo død for længst.

Om Thisted betyder Thy-stad er ofte blevet diskuteret. Man kan henvise til, at der fra den sene middelalder foreligger en staveform Tystath - men den betyder i sig selv ingenting, da y og i ofte betegnedes samme lyd i datidens ejendommelige ortografi. Og man bør betænke, at Thisted først fik købstadrettigheder i 1524, mens selve navnet, og dermed bebyggelsen, må være 7-800 år ældre. Navnet dækker over et ældgammelt, næsten glemt gudenavn Tii eller Tiw (Tyr på oldislandsk), som vist nok er det hyppigst repræsenterede gudenavn blandt vore gamle stednavne. Det er særlig hyppigt i Danmark (Tissø, Tisvilde, Tibirke, for at nævne 3 af de kendteste herhenhørende), sjældent i Sverige (Tiveden hedder dog en kæmpe stor midtsvensk skov) og næsten ukendt i Norge. Men i Danmark har man altså overalt - således også i Thise i Salling - dyrket denne guddom, som nu kun huskes fra mytologiens fortælling om Fenrisulven. Således kan stednavneforskningen korrigere overleveringen også inden for religionshistorien: gudefortællinger er én ting, den faktisk stedfundne gudsdyrkelse en anden. Og utvivlsomt endnu mere fremmedartet end den opbyggelige fortælling.

Vi har hermed placeret os midt i jernalderen. Fra tiden omkring vor tidsregnings begyndelse huskes de halvt sagnagtige, dog historisk bevidnede beretninger om teutoner og kimbrier. Historikerne er meget valne i deres formodninger ang. de førstnævntes geografiske herkomst, men er stort set positive over for de sidstnævnte - de har sagtens haft deres rod i Himbersysel (1231 staves og udtales det således). Og da der gerne til et latinsk k- i forlyd svarer et germansk h-, ja så er det filologiske jo næsten i orden. Men er der da noget i vejen for at identificere det germanske thiuth med det latinske teut? Ikke for mig at se. Det er nok snarere fagligt begrundede historiske

betæneligheder af den spekulative art, der gør sig gældende. Et par hypoteser kan lige antydes: Måske var teutonernes udgangspunkt snarere området nær Ditmarsken (dit- eller dyt- svarende til thiuth og teut), senere kendt som Holsten, hvorfra de kunne have sluttet sig til de flokke af kimbrier, der var på vej sydover. Og hvad med Teutoburgerwald 200 km sydligere, hvor romerne i året 09 e. Kr. f. led et forsmædeligt nederlag, som for stedse belærte dem om, at nordgermanerne ikke var gode at bides med, selv efter at hovedstammen (?) var blevet massakreret sydpå et århundrede tidligere. Fra nu af tog romerne stude længere sydpå langs Rhinen, hvor de befæstede deres limes, grænsestillinger vendt fortrinsvis mod de nordvestlige barbarer, som havde givet dem sådan en huskekage.

Dette fører imidlertid tanken tilbage til den kære Limfjordsby Selde, af alle Sallingholms stednavne det mest fængslende. Ja, det står nok til troende, at ordet indeslutter betydningen ”stormandsboliger”, i flertal altså, hvad man slutter ud fra beslægtede høj germanske ord som salido, selida (med tryk på 1. stavelse! for det er germanske og ingenlunde romanske ordforbindelser, der her er tale om) - og det gotiske salithwos, der, afledt af roden i ordet sal i betydningen stormandsgård, ligefrem betyder herberg. Det er hentet fra den gotiske oversættelse af juleevangeliet (år 375 e. kr.): ”thi der var ikke rum i herberget”. Jeg vil ikke forsømme at sætte Selde i forbindelse med det nær Vinderup beliggende Sahl (kirken med det gyldne alter), som vist også er et flertalsord (1325 Salæ) og altså må have haft tilnærmelsesvis samme betydning: hus af særlig art, stormandsgård, gudehus.

Spørgsmål: Hvornår vil det mon lykkes arkæologien at afdække alle fantasiens luftslotte? Måske er forventningens glæde også her den største glæde.

Svar: Kun den, der holder sig i nøje kontakt med modersmålets ankergrund i sprogets ældste former, vil kunne holde sig klar af de bundløse gætterier, som kun for begynderen kan tage sig ud som oplagte muligheder.

Således kom der også en tjenlig morale ud af Limfjordsyslerne.

Men nu vender konfirmanden tilbage med sit stædige: Hvad betyder så Limfjorden? Svaret er enkelt og nøgternt: Fjorden med kalkformationerne, Kalk-fjorden. Det er da i det

mindste dansk! Men Wændlæ (af opr. Wandila) var unægtelig mere spændende.....

Tilbage står Sallingholm + Fjalland = Sallingsyssel. Også her er der en dobbelt løsning, men de to løsninger er uforligelige. Bent Jørgensens er den mest kuldslåede, men vel også den mest overbevisende: opr. navn på Skive Fjord og Risgårde Bredning. Forleddet er gammeldansk sal, "bleg" + endelsen -ung: "Den blege" (jfr. engelsk sallow). Sallingsyssel har ligesom halvøen navn efter fjorden, idet den foruden selve halvøen omfatter Fjends herred øst og nordøst for Skive.

Så mange var ordene. Og dermed lukker vi for den lille tænkeboks. Skulle den gunstige læser have vægtige indvendinger mod f.eks. den afsnubbede behandling af relationen teutones - Teutoburgerwald, så er det allerbedste helbredelsesmiddel stedse inden for rækkevidde: selvstudier.

Anmærkning: I alle anførte olddanske eller fællesgermanske ord udtales th i forlyd som th i engelsk think, i udlyd som i engelsk breathe.

Kilde: Sydthy Årbog 1999, side 29-33.